

Ferdinandy György

1956 a nyugati magyar irodalomban*

1.

■ Mindazoknak, akik átérték, 1956 életük meghatározó élménye. Ami engem illet, ma is évről évre végighallgatom a Szabad Kossuth Rádió 1956-os adásait, és csak nehezen tudom visszatartani a könnyeimet. Immár húsz éve, hogy hivatalosan is hazatelepültem, négy évtizedes trópusi száműzetésem után. Negyven évig benne éltem az úgynevezett „Nyugati magyar irodalomban.” Hét könyvem jelent meg, Münchenben, Párizsban, Londonban, Chicagóban, számtalan előadókörúton kerestem fel a nyugati magyar egyesületeket. Tíz éven át írtam a recenziókat a Szabad Európa Rádióknak.

Érthető, hogy megdöbbenett a kérdés, amit ma, a 60. évfordulón nekem szegeztek hazai pályatársaim. Nevezetesen, hogy mi, akik odakint, a szabad világban élünk, miért nem írtuk meg 1956-ot? Értsd: a Forradalom nagyrégényét, amit a Kádár-korszak évtizedeiben – dixit – nem írhattak meg az itthoniak.

Erre a kérdésre próbálok most válaszolni. Azzal kezdem, hogy az én nemzedékem, a huszonévesek, Nyugatra kerülésük után többnyire ösztöndíjat szereztek, és egyetemekre kerültek. Engem egy akkor még vidéki kisváros, Strasbourg fogadott be. A diáktáborokban olyan, többségükben „osztályidegen” fiatalok éltek, akiket nem vettek fel a magyar egyetemekre, akiknek itt nyílt először lehetőségük rá, hogy továbbtanuljanak.

Ehhez hasonló diákcsoportok éltek azokban az időkben Nyugat-Európa és Amerika egyetemlein. Közülük kerültek ki azok, akik az írásnak – a magyar írásnak – kívánták szentelni az életüket. Nem is kevesen: „negyvenezer író Nyugatnak tart” – valahogyan így fogadott minket Cs. Szabó László, „Osztályfőnök úrnak” becézett mentorunk.

Az első években könyvatos diáklapokat adtunk ki. Én a svájci, *Szent Gallen-i Magyar Diáknak* küldtem el első írásaimat. A strasbourgi csoportot teljesen lekötötték a francia nyelvkurzusok. Erre mentek rá első éveink: a nyelvtanulásra, az új környezet feltérképezésére. Ide, a

Rajna partjára nem jutottak el a párizsiak, londoniak irodalmi próbálkozásai.

A Forradalom emlékét ugyan tovább cipeltük magunkkal, de minket ezekben az években – minden energiánkat felemésztve – elsősorban az új, nyugati életünk foglalkoztatott. Jellemző, hogy a hatvanas évek elején megjelent két ösztövérs verseskötetemben egyetlenegyszer sem kerül említésre Ötvenhat. Persze az is igaz, hogy a sorok között erről szól valamennyi szövegem. Egy tizenkét soros versemben – véletlen lenne? – felteszem én is a kérdést:

*Hallgatásra ítélték – mondod – hát megfutamodtál.
Mit beléd fojtottak, lássuk, hol van a Szó?*

A konklúzió, az első időkre jellemzően, nem túlságosan lelkesítő:

*Hallgatásra ítélték – mondod – hát megfutamodtál.
Ordíthatsz már: hullámszik a süket sivatag.*

Első prózakötetem egyetlen '56-os írásában pedig budai családok bridzseznek a Forradalom alatt. „Szerencséd, hogy megtanultál bridzsezni!” – mondja barátjának egy Ausztria felé baktató ötvenhatos. Értsd: míg mi lövöldözünk, odaát, túl a határon, békésen bridzseztek az emberek.

2.

Forgatom nyugati pályatársaim első írásait. „Jaj, nincs ijesztebb az értelmetlen szabadságnál!” – kiált fel Parancs János. Thinsz Géza Stockholmban az északi lányokat fedezi fel, Papp Tibor Párizsban Európa „keserű reménytelenségét”. Póbrányi Gábor, az idősebb pályatárs megpróbálkozik a prózaírással, de csak a menekülés leírásáig jut el a *Kocaforradalmár* (*Un révolté du dimanche*, Julliard, Párizs) című regényfeleségben. Jelentős prózaírókat – az oxfordi magyar irodalomtörténész, Czigány Lóránt szerint – nem produkált az ötvenhatos nemzedék. (Oxford, 1984)

Annak, hogy '56 nincsen jelen a nyugati fiatalok első írásaiban, több oka van. Ezek az ifjú skriblerék nem voltak egyetemisták Budapesten, tehát kimaradtak a diákság mozgólódásaiból. Kimaradtak másrészt – már csak koruknál fogva is – a Petőfi Körből. Azt, hogy a Corvin közsrácai nem közülük kerültek ki, talán fölösleges is mondanom. A Király Béla körül szervezkedő Nemzetőrségben talán jutott egyiküknek-másikuknak egy „dióverő”, de ez is muníció nélkül. A Forradalommal tehát ennek a társaságnak nem volt semminemű konkrét kapcsolata. Érthető, hogy kevesen vetik papírra sovány, fogyó emlékeiket.

„Befutott” írók pedig tudomásom szerint nem hagyták el az országot 1956 után. Akkor hát kinek kellett volna megírni odakint, a szabad világban az októberi napokat?

Ami engem illet, arra, hogy megírjam az én '56-omat, csak húsz évvel később, a hetvenes évek derekán szántam el magam. Addigra volt már hozzá távlat, és konszolidálódott az életem. Ledoktoráltam, tanár voltam egy amerikai egyetemen.

1975 és '78 között, a müncheni *Nemzetőr*-ben jelent meg – folytatásokban – első kísérletem. Nekem volt hozzá nyersanyagom. A Fővárosi Autóbuszüzemben dolgoztam 1954 és 1956 között, sok mindennek szemtanúja lehettem, jól ismertem a budapesti eseményeket. Nem rajtam múlt, hogy ezeket az írásaimat csak megkésve, az ezredforduló küszöbén ismerhette meg (a Magvető, majd a Kortárs kiadásában) a hazai olvasó.

Az új évezredben megjelent könyveimben már a kétlaki-ság, majd a hazatérés foglalkoztatott. Hazatalálni! Egy másik lehetetlennek tűnő feladat.

Most, a hatvanadik évfordulóra '56-os írásaimból is megjelenik egy kötet. Két hosszabb, és tucatnyi rövid elbeszélés. Túlnyomó többségükben a Forradalom nyugati utóélete.

Időközben már mások is megírták az emlékeiket. Úgy látszik, most jött el az emlékezés ideje. Jellemző, hogy Papp Tibor, a párizsi költő is nemrégiben fejezte be ötvenhatos regényét (*El innen!*, Nap Kiadó). Feldolgozásra kerülnek a részletek is, így a vidéki események. Nemrég jelent meg Reisinger Attila kisregénye, *A Lajta-menti forradalom*. Úgy tűnik, ennyi idő kell hozzá, hogy művészi megformálásra kerüljön a történelmi tapasztalat.

3.

Az 1956 utáni első idők – a nyelvtanulás és a beilleszkedés éve – sem képeztek azonban valamiféle steril, az írói pályára készülődéstől elrabolt korszakot. Ami engem illet, már 1957-től francia nyelvű beszámolómban magyaráltam, hogy mi is történt Budapesten. Emlékszem, a forradalom humoráról szóltak első, a sajtóban megjelent írásaim.

Az egyetemen történelmet tanultam. A francia forradalom magyarországi hatásairól – II. József koráról – írtam, 1958-ban, első dolgozatomat. (*L'influence des idées de la Révolution Française en Hongrie*. Université de Strasbourg.) Ezt követte a dijoni egyetemen megvédett, a X. századi magyar betörésről szóló diplomamunkám. (*Essai historique sur les causes des invasions hongroises en Europe, et plus particulièrement en Bourgogne*, 1960.)

Ebben korabeli nyugati források nyomán azt igyekeztem bizonyítani, hogy kalandozó őseink a közhittel ellentétben nem voltak vérszomjas szörnyetegek. Az összecsapásokat például rendre elkerülték. Hadjárataik egyes nyugati szerzők szerint a Kelettel való kereskedelmi kapcsolatokat készítették elő.

Vonzottak a demográfiai kutatások is. A Francia Közvélemény-kutató Intézettel karöltve felmérést végeztem a kelet-franciaországi menekültek között. Ebben összehasonlítottam a francia és az '56-os magyar fiatalok elképzeléseit szerelemről, boldogságról, a gyarmati háborúkról, mindarról, ami 1958-ban foglalkoztatta az embereket. Ebből az igencsak szűk körű felmérésből többek között kiderül, hogy míg a franciáknak 25, a magyaroknak több mint 60 százaléka tartott kívánatosnak egy szocialista típusú társadalmi berendezkedést.

Tanulmányaim és diplomamunkáim kivétel nélkül magyar tárgyúak. (Tíz évvel később Remenyik Zsigmond latin-amerikai munkásságáról írtam doktori disszertációt.) Most, fél évszázad után, szembeszökő, hogy mi mindenbe belefogtam. Leginkább az irodalom érdekelt volna, de a strasbourgi egyetem kurzusai unalmas csepürágásnak tünnek Gyergyai Albert és Füst Milán előadásai után. Elmúlt néhány év, mire rászántam magam, hogy félbeszakítsam egyetemi pályafutásomat, és az írásra tegyem fel az életemet.

Az úgynevezett irodalmi étellel – sem a magyarral, sem a franciával – nem volt ezekben az években semmiféle kapcsolat. A diákkotthonba, ahol a magyar ösztöndíjasok éltek, időről időre ellátogattak híres emberek. Meghallgattuk őket, Herzog Róbert szobatársam vállalta, hogy köszönti az ösztöndíjat adó szervezetet. Ez a verses laudáció kurtára sikerült:

„Djazzák az ösztönöm,

Köszönöm, köszönöm!” – szavalta Robi, és ezzel jobb híján megnevettette a vendégeket. Emlékszem két politikus: Nagy Ferenc és Barankovics István látogatására. És Horthy Miklósné állítólagos rokonára, Puky Palira. Sok volt közöttük a „vitéz”, és mi harsányan kinevettük ezeket a rogygyant öregurakat.

Két nevelőtanárról élt velünk, az aranyos Albrecht Dezső bácsi, és egy Bajomi Miklós nevű vidéki tanár, aki később

Miklós Batori néven írta a francia regényeket. Emlékszem, egyik könyve a forradalomról szól, a *Téglák* (*Les briques*, Robert Laffont, Párizs, 1963) azonban a Forradalom regényének a legnagyobb jóindulattal sem volt nevezhető. Gyűlölködés és bosszúállás volt benne, csupa olyasmi, ami nem létezett '56 nagylelkű napjaiban.

4.

A régi, világháborús emigráció közírói is felkeresték az ötvenhatos fiatalokat. Én dr. Ráttkay R. Kálmánnal, a Dél-Amerikában élő magyar íróval leveleztem. „Valljuk – írta nekem ez az úr –, hogy az 1956-os szabadságharc az ezeréves magyar területek felszabadításáért tört ki!” (*Beszélgetek Ilja Ehrenburggal*, São Paulo, 1954) Ezzel az alapállással jómagam nehezen tudtam volna egyetérteni. Válaszom (röviden) egyetlen kérdés volt: „Miért van az, hogy az emigráció irodalma – archaikus gondolatokkal, beteges túlzásokkal, faji és társadalmi előítéletekkel... egyszóval fanatizmussal teletűzdelve – nem alkalmas sem a nyugati világ felrázására, sem erős emigrációs egység megteremtésére?” Jellegzetesen 1957-es gondolatok...

Az első években válaszoltam még Kovács Imre parasztpárti politikusnak, aki azt állította, hogy Vietnam dzsungelében „ugyanazokért” – értsd: az ötvenhatos – „célkitűzésekért harcoltak az amerikai hadseregbe besorozott magyar fiatalok”. Sztáray Zoltánnak is megírtam, hogy a szabadság nem kényszerzubbony. Ő azzal vádolt, hogy rá akarom húzni trópusi tanítványaimra „a szabadság kényszerzubbonyát”. És így tovább. Ezeknek az írásaimnak helyet adott a párizsi *Irodalmi Újság* és a müncheni *Új Látóhatár*.

Időközben – a francia nyelven írottakkal párhuzamosan – megjelentek első magyar nyelvű könyveim. Ezekben, a nyolcvanas évektől kezdve, jelen van, immáron mint főszereplő, az 1956-os magyar Forradalom. (*A Mosoly Albuma*, Szepsi Csombor Kör, London, 1982.)

Kialakult az ötvenhatos írók intézményrendszere is. Az irodalmi körök, tanulmányi napok, összejövetelek. A párizsi *Magyar Műhellyel* pedig 1962-ben fórumot létesített magának a fiatal irodalom. Nem egykönnyen! Erről szól egyik, a hőskorban született novellám, a *Vigécek* (Bp., Ister, 2001).

„Volt Párizsban egy barátom, aki – akárcsak én – a budapesti felkelés utóéletéről írta a regényeket. Nyilván az ő igyekezetét sem méltányolták a franciák: mielőtt elbocsátották, Lőrinc főállásban böllér volt a közvágóhídon. Én addigra már a könyvterjesztésben tevékenykedtem. Meghívtam hát, hogy tegye át székhelyét Elzász-Lotaringiába, és azontúl dolgozzon velem. Két író egy kalap alatt! Néhány hét elég volt hozzá, hogy elhatározzuk: fo-

lyóiratot indítunk. Felmértük, mekkora űrt fog betölteni Elzász-Lotaringiában egy magyar irodalmi folyóirat.

Volt már miért dolgoznunk. A kimustrált taxiban, amit a szeméttelen vettem, öten fértünk el. Ketten már voltunk, harmadiknak Strichalski Joe, egy lengyel fiú is bejelentkezett. Lett két új emberem is, a felvidéki Szekerák Mikulás, és egy született francia: Makovski Gérard.

Ilyen gyűttmentekből tevődött össze a legénység. Még Gérard sem volt igazán francia: kisgyerek korában, a háború alatt, vele is történt valami rettenetes. Elvitték, vagy kivégezték volna az apját? Tényleg, talán csak ez volt a közös ebben a társaságban: a nagy, fekete Citroënben apja nem volt már senkinek.

Első utunk – miért ne! – Besançonba, Victor Hugo szülővárosába vezetett. Lőrinc ugyan mélyen megvetette a romantikusokat, de ezen ne múljon! Megállapodtunk, hogy a készülő folyóiratban Hugo nem kap majd helyet.

Szekerák Mikulás volt az egyetlen vérbeli eladó a brigádban. Éjjel dolgozott, kórházakban és klinikákon, az ügyeleteken. Nem tett házassági ajánlatot a nővéreknek, éppen ellenkezőleg: megjósolta nekik, hogy valamennyi előbb-utóbb a főorvos felesége lesz.

– Mindene megvan hozzá! – mondta a soros áldozatnak. Értsd: a testiek és a lelkiek. De hát, ugye, nemcsak kenyéren él az ember! – és a piruló ápolónók kezébe nyomott egy öt-kilós művészettörténetet.

Hajnalban értünk vissza a szállodába, ahol kétágyas szobát béreltünk, azután leraktuk a földre a matracokat. Délután Lőrinc a múzeumokat járta, Gerard az utcalányokat. Szekerák Mikulás focizott: türelmesen tologatta a bábukat a bébifutnak nevezett játékasztalon.

Joe, aki amatőr színész volt, a *Lear királyt* magolta:

– *Irgalmas ég, ne hagyd megtévelyedni!* – sóhajtott fel néha kétségbeesetten.

– *Drága lányom, én már öreg vagyok!* – súgta máskor a megszeppent pincérnő fülébe. *Ím, térdemen könyörgök* – ilyenkor le is térdepelt – *juttass nékem egy felest!*

– *Itt egy másik* – bödült el, ha új vendég érkezett – *kinek kancsal szeme mutatja szíve indulatjait!*

– *Óhó! Hát így vagyunk?* – szavalta, ha valaki nem fizetett. – *Szemed súlyos, erszényed üres?!*

– *Gól!* – Szekerák Mikulás komoran pörgette a bábukat.

Elmúlt egy hónap, énekelve közeledtünk Strasbourg felé. A Rajna völgye észak felé kiszélesedik. A látóhatáron a székesegyház tornya, mint valami irdatlan iránytű, mutatja az utat. Ilyenkor este, lent a völgyben már sötét van, de a torony csúcsát még rózsaszínűre festi a nap.

A brigádot csak könyvekkel tudtam kifizetni. Nem haragudtak rám, még meg is köszönték. Lehajtott fejfel ban-

dukoltak el, a felvidéki Szekerák Mikulás, és Makovski Gérard, a francia.

– *Sírunk, amikor megszületünk* – sóhajtotta Strichalski Joe. – *Hogy a bolondok e nagy színpadára feljövünk!*

Róla még hallottam egyszer, amikor a *Lear király* megbukott. Lőrinc is csomagolt. Barátom állta a szavát: Párizsban hamarosan folyóiratot alapított.”

Ami engem illet, írtam tovább a Forradalom utóéletét. Visszaszereztem az ösztöndíjamat, lett rá időm: megjelentettem én is a folyóiratomat. A *Szomorú Vasárnap* időszakos lelki kalauzként hirdette magát, és alcíme szerint „az emigráns élet képtelen melléklete” lett.

5.

A hatvanas évek végén ledoktoráltam, sínre került az életem. Amerikában tanítottam, az egyetemen spanyolul, az Alliance-ban franciául tartottam az előadásaimat. Elsősorban az Óvilágról: a francia kolónia közönsége, akárcsak én, az elhagyott szülőhazáról álmodozott. De voltak a műsoromban, a „Magyarország felfedezése” sorozatban (Á la découverte de la Hongrie) szép számmal magyar tárgyú előadások is.

Ezekben az években tértem vissza véglegesen a magyar íráshoz, tíz év francia nyelvű próbálkozásai után. Ehhez – úgy éreztem – meg kellett ismerkednem a hatvanas évek hazai irodalmával, és újra meg kellett tanulnom – ezúttal spanyol környezetben – az anyanyelvemet. Ebben a nem kis munkában a Szabad Európa Rádió *Ötágú Síp* című irodalmi műsora segített. Közel tíz éven át írtam nekik a recenziókat, elolvastam és kijegyzeteltem több száz hazai kötetet.

Itt, a trópuson, és ilyen előzmények után születtek meg első írásaim a Forradalomról. Ezeket franciára is lefordítottam (szerződésem párizsi kiadómmal hat kötetre szólt, ebből eddig csak kettő jelent meg).

’56-ról tehát ettől fogva gyakran írtam. *Fekete karácsony* című 2016-os válogatott kötetemben két kisregényről és tucatnyi novelláról mondható el, hogy „ötvenhatos”. A vád, hogy mi, nyugatiak, nem írtuk meg ötvenhatot, rám tehát, úgy érzem, nem vonatkozik.

A *Fekete karácsony* két nagy ciklusra oszlik. Az első a hazai élményeket dolgozza fel, a második a Forradalom nyugati utóéletét. Ez az én ötvenhatom. Mert a nagyregényt – a Forradalom történetét – én sem írtam meg. De végül is regény ez az én *Fekete karácsonyom* is. Novellafűzér, hiszen én végeredményben novellista vagyok.

Befejezésül: 1986-ban, a Forradalom 30. évfordulóján, a Woodbridge-i Magyar–amerikai Polgári Körben én voltam az ünnepi szónok. Itt sok száz fős hallgatóság előtt így foglaltam össze 1956-os gondolataimat:

„A szemtanúk vallomásai, az újságriportok, a hírmagyarázók kommentárjai után minden nagy esemény utóéletében eljön az idő, amikor azt szoktuk mondani: most már a történészeké a szó. Napjaink felgyorsuló életében az eseményből, a mából is az elmúlt koroknál sokkalta gyorsabban válik tegnap: történelem. Fiaink, lányaink immár több mint egy évtizede középiskolai tankönyvekből tanulják – angolul, franciául, németül, spanyolul – 1956-ot.

A történelemtudomány tehát – nyugodtan mondhatjuk – többé-kevésbé elvégezte feladatát, és ma már inkább csak »mazsolázik«: beilleszt az összképbe egy-egy újabb részlet.

Mint mindig, 1956 utóéletében is az irodalmi feldolgozások zárják be a sort. A művészi megfogalmazáshoz – úgy látszik – még a történelmi távolságnál is nagyobb távlat szükségesletik.

Napjainkban egymás után jelennek meg a memoárok: politikusaink emlékiratai. A líra – a maga természetéből adódóan – mindig is gyorsan és érzékenyen reagált történelmünk nagy eseményeire. De 1956-ról szóló méltó, színvonalas prózai mű – dráma, nagyregény – magyar nyelven, tudtommal, mind a mai napig kevés született. Nekem hírtelegenjében kettő jut eszembe: az egyik Benedikty (Horváth) Tamás *Szuvenír* című nagyregénye (Bp., Kertek, 1999, 2006), a másik Karátson Gábor *Ötvenhatos regénye* (Bp., Helikon, 2005).

Talán ezért volt szerencsés a woodbridge-i magyar kör választása, amikor 1956 harmincadik évfordulóján – politikusok és történészek után – egy írónak adta át a szót. Jól tudjuk, hogy írók művekkel, és nem szónoklatokkal szokták letenni a garast. A fogalmak tisztázása azonban sosem hiábavaló. Sokszor éppen ez a nagy művek születésének előfeltétele. Az öncenzúra, vagy egészen egyszerűen a szókás hatalma, a szellemi tunyaság a legjobbakat is visszatarthatja attól, hogy időről időre felülvizsgálják a sémákat, skatulyákat, a közhelyeket.

Számomra a mai meghívás egy ilyen önvizsgálatra is alkalom. Rendhagyó megemlékezés lesz hát ez a mai. Annál is rendhagyóbb, mivelhogy aki szól, nem csak amerikai magyar író, hanem tanárember is, és 1956 tanúja. Olyan ember tehát, akinek a múlt nem emlék, hanem feladat.”

6.

„De – így folytattam – elég a tanárember okoskodásaiból. Szóljon most önműhöz az író. Első 1956-ról szóló írásom, a *Mágneses erővonalak* alig tíz esztendeje született. Hadd idézzem belőle egyetlen nap, október 25 kora reggelét!

»Reggel már nem álltak ki a garázból a buszok. Z. gyalog ment be a városba. Az Astoria előtt orosz páncélosok álltak. Kíváncsiak ácsorogtak a tankok körül, a katonák

kinyitották a páncélcocsik fedelét, hunyorogtak, amikor a szemükbe sütött a kora reggeli nap.

– Mit kerestek itt? Miért nem mentek haza? – szólt fel egy kis öregasszony. – Ki hívott titeket?

A katona felelt valamit. Z. csak azt értette, hogy bábuskának szólította az öreget.

– Istenem! – mondták az asszonyok. – Ki hitte volna? Ilyen fiatal gyerekek!

– Haza, haza! – mutogatták, és egy beszédkarót az mondta: mennének ezek!

Valaki cigarettát kínált, a katonák rágyújtottak, egyre sűrűbb lett a tankok körül a tömeg. A toronyban most egy tiszt jelent meg:

– Menjete, ahonnan jöttetek! – kiáltozta a nép. – Menjete Isten hírével, mi nem bántunk titeket!

Ezen mindenki nevetett. A tiszt kérdezett valamit, többször megismételte, várakozott.

– Azt kérdi – szólalt meg valaki –, hogy mit kiáltoznak az emberek.

– Megmondanám én neki! – fordult hátra egy asszony.

– Hangosabban! – követelték körülöttük. Fordítsa le valaki!

Egy lányt, Z. évfolyamtársát, erős karok emelték a páncélos peremére. Hangosabban!

– Azt kérdezi, hogy mit kiáltoznak az emberek.

Olyan zaj támadt, percekbe telt, mire helyreállt a csend.

– Mondja meg neki, kislány, hogy ne lőjenek! Itt nincsenek fasiszták, nem látja? Csak becsületes munkásemberek!

– Nekünk azt mondták, hogy ellenforradalom van! – kiáltotta a tiszt.

Megint percekig tartott a hangzavar.

– Mit tárgyalnak velük! – kiáltotta valaki. – Ha parancsot kapnak rá, halomra lőnek minket ezek!

– Mit mond? – kérdezte a tiszt.

Levette tányérsapkáját, letörölte homlokáról a vizet. A lány fordított, a tiszt elvörösödött.

– Nem! – kiáltotta, és ezt már mindenki megértette. – Nem!

Néma csend támadt, egy asszony mászott fel először a tankra, a tiszt mellére tűzte a nemzeti színeket. Ésszerűtlen, vak remény fogta el az embereket. Az oroszok velünk vannak! Mindenki egyszerre beszélt. Zászlók érkeztek, a nép kitűzte az elfoglalt páncélosokra a színes szövetet.

Akkor már több ezer ember hullámozott az Astoria előtt. Amikor a tankokon feltűntek a lobogók, az emberek levették a sapkájukat, és énekelni kezdett a tömeg. Z. arcán végigfolytak a könnyek. A Himnusz lassan indul, mint egy templomi ének, észre se vették, hogy a két utolsó sor nem kér már: követel, fenyeget.

– A Parlament elé! – kiáltotta egy hang, amikor az utolsó akkordok után egy pillanatra teljes lett a csend.

– A Parlament elé! Megmutatni a világnak: csoda történt! Velünk vannak az oroszok, az igazság vérontás nélkül felülkerekedett!

Z. később gyakran gondolt rá: soha többé nem lesz olyan ember, mint a többi, aki csak egy pillanatra is elhitte a lehetlent ott az Astoria előtt, azon a reggelen.◀

Ez – dióhéjban – Z. visszaemlékezése, és ez az én '56-om. Az emberi közösség megtalált és azonnal elveszett Édene.

Nem véletlen, hogy 1956 után egy időre megszűntek szóhasználatunkban az olyan ellentétpárok, mint urak és prolik, pestiek és tahók, urbánusok és népiek. Magyarok vagyunk. Az történt nálunk is, amit a francia történészek 1789 legnagyobb eredményének tartanak: befejeződött a nemzetté válás, magára talált a megalázott nemzeti öntudat.

Ezért nem szomorú ünnep ez a mai azok számára, akiknek 1956 harminc év után nemcsak nosztalgikus emlék, hanem változatlanul, mindhalálig tartó feladat.

Így fejeztem be ezt a harminc éve elhangzott ünnepi beszédet, amerikai magyar munkásemberek előtt, a Forradalom harmincadik évfordulóján.

Íme tehát indító kérdésünkre adott három válaszom:

Egy: az idegen világba való beilleszkedés, a nyelvváltás, tehát az első évek nagy kihívásai megnehezítették 1956 feldolgozását a fiatal irodalom számára.

Kettő: a későbbiekben egyre többen megírták '56-os emlékeiket. Nem a mi hibánk, hogy ez az irodalom itthon sokszor mindmáig ismeretlen maradt.

Három: hazai íróársaink (a helyszínen, és pontos adatok birtokában) nálunk könnyebben feldolgozhatták '56-ot. Az asztalfióknak írtak! – állították többen is. Ilyen asztalfiók azonban – amint az a rendszerváltás után kiderült – nem igen létezett.

Egymásra mutogassunk? Az igazság érzésem szerint az, hogy a művészi feldolgozáshoz idő kell. Ki kell várni, hogy beérjenek az emlékek. A nyersanyag.

Lehet, hogy most, a 60. évforduló küszöbén jött el az 1956-os múlt irodalmi feldolgozásának is az ideje?

* Ebben a tanulmányban felhasználtam a Magyar Művészeti Akadémia „The Refugee of 1956–68” konferenciáján elhangzott *Fogadtatások* című munkám néhány részletét.